

BEVEZETÉS

UTÓPIA SZÜLŐK NÉLKÜL

- Az ember régebben... – egy pillanatig habozott, vér szökött az arcába. – Szóval az ember régebben eleven szülő volt.
- Így igaz – bólintott az igazgató helyeslően.
- És amikor a csecsemőket lefejtették...
- „Megszülték” – javította ki az igazgató.
- ...akkor szülők lettek... mármint természetesen nem a csecsemők, hanem a másik kettő. – A szerencsétlen fiú teljesen belezavarodott a mondanivalójába.
- Röviden tehát – vette át a szót az igazgató –, a szülőket anyának és apának hívták. – A tudományos ismeret álcája mögé bújó trágárság bombaként robbant a némán, szemlesütve ácsorgó fiúk között.
- Anya – ismételte az igazgató hangosan, hogy beléjük sulykolja a tudást, azzal hátradólt a székében. – Tudom, hogy ezek igen kellemtelen tények – tette hozzá komolyan. – De hát a legtöbb történelmi tény csöppet sem kellemes.¹

A fenti beszélgetés Aldous Huxley *Szép új világában* hangzik el, egy huszonhatodik században játszódó disztópiában. Ebben a tökéletesen tervezett társadalomban a gyermeknemzéshez többé nincs szükség szülőkre, hiszen minden új generációt „keltető és kondicionáló központokban” hoznak létre és nevelnek fel. Az új élet lombikban fogan meg, és míg a futószalagon utazik, jól megtervezett beavatkozásokkal biztosítják, hogy végül, a „lefejtés” után, a társadalmi szükségleteknek megfelelő tulajdonságokkal rendelkező egyedek lássanak napvilágot. A Huxley által vizionált Bokanovszkij-eljárás – egyfajta klónozás – biztosítja a társadalmi egyensúlyt, a termelés és a fogyasztás összhangját: „Szabványférfiak, szabvány-nők. Azonos egységekből álló csoportok. (...) Kilencvenhat teljesen egyforma iker dolgozik kilencvenhat teljesen egyforma gépen! (...) Mindenki pontosan tudja, hol a helye. Az emberiség történelme során most először.”² Nincs szükség többé termékeny nőkre és nemzőképes férfiakra és arra sem, hogy felneveljék gyermekeiket, hiszen mindezt az állam végzi el helyettük. Az apa és anya szavak így nemcsak értelmüket veszítik, hanem illetlen, undort keltő viszonyok jelzőivé válnak. Nem csoda, hiszen a fennálló rendet veszélyeztetnék kiszámíthatatlanságukkal.

Huxley-t jóval megelőzve már Platón is problémásnak látta a családi kapcsolatokat. Az általa tervezett *Államban* azonban nem

¹ HUXLEY Aldous: *Szép új világ*. Budapest, 2008. 32.

² HUXLEY: *i. m.* 12.

megszüntetni, hanem a társadalom hasznára akarta fordítani a szülő-gyermek viszonyt. Platón látta, hogy korabeli görög államokban a családi összefonódások milyen igazságtalanságokhoz vezettek és úgy gondolta, hogy az asszony- és gyermekközösség bevezetésével ezeknek elejét lehetne venni. Ha a gyermekeknek nem mondják meg, hogy ki nemzette és hozta világra őket, a felnőttek pedig nem tudják, hogy ki az, aki tőlük származik, akkor – Platón szerint – mindenki úgy bánik majd a másikkal, mint családtagjával: „...hiszen bármelyikkel kerül is össze, az az érzése lesz, hogy fivérével, nővérével, apjával, anyjával, fiával, leányával vagy ezek ivadékaival, vagy felmenő rokonaival áll szemben.”³ Így aknázza ki Platón az ideális állam számára a szülő és a gyermek közötti kapcsolatban rejlő többletet, amely az egymásról való gondoskodás és tisztelet megadását eredményezi.

Bár mindkét elgondolás óriási társadalmi haszonnal kecsegtet, hiszen Huxley a biztonságra alapozott boldogságot, Platón pedig az igazságosságot lebegteti meg jutalomként, a legtöbb mai olvasót valószínűleg viszolygással töltik el ezek az ötletek. Valamiért fontos számunkra az, hogy szülőktől származunk és az is, hogy mi is a szüleivé váljunk azoknak, akik tőlünk származnak. Nemcsak biológiai értelemben, hanem elsősorban emberként, annak minden vonatkozásában. Ezt érezteti Huxley a következő mondattal, ami a civilizált világból érkező Bernard és Lenina rezervátumi látogatásakor hangzik el – ahol az emberek hagyományos módon családban élnek és gondozzák gyermekeiket – amikor meglátnak egy gyermeket szoptató anyát: „Gyakran eltűnődöm azon, hogy talán mégis kimarad valami az ember életéből, ha nincs anyja. És talán neked is kimarad valami az életedből azzal, hogy sosem leszel anya. Képzeld csak Lenina, hogy ott ülsz a kisbabáddal.”⁴ Ha racionálisan nem is gondoljuk át, valami hiányt mi is érzünk ezekkel a világokkal kapcsolatban, ahol nincsenek apák, anyák és gyermekek, vagy ahol ezeknek a megszólításoknak az egyedisége eltűnik.

Mindkét gondolat kísérlet hiányos, hiszen egyik sem számol azzal a ténnyel, hogy a szülővé válás vágya minden bizonnal az emberiség jelentős részében ma is jelen van és a történelem során mindig is megvolt. Ennek legkézenfekvőbb és legegyszerűbb bizonyítéka az, hogy ma is élnek emberek és ma is vannak olyanok közöttünk, mégpedig jelentős számban, akik gyermeket vállalnak. Az természetesen igaz, hogy a gyermek utáni vágy mögött a különböző történelmi-társadalmi körülmények között eltérő motivációk állhatnak, mégsem tagadható, hogy az emberben mélyen benne van az utód és a róla való megfelelő gondoskodás vágya. Ezt sem Huxley,

³ PLATÓN: *Állam*. In: Platón összes művei I–III. Budapest, 1984. 463c.

⁴ HUXLEY: *i. m.* 132.

sem Platón társadalmát nem veszi kellően figyelembe. Az általuk megrajzolt társadalmakat csak akkor lenne lehetséges létrehozni, ha ezt a vágyat sikerülne valamiképpen kikapcsolni az emberben.

TILTOTT SZAVAK

A reprodukciós medicina iránti egyre növekvő igény mögött is – legyen az lombikprogram, vagy magzati ultrahangos vizsgálat – a gyermek és az róla való gondoskodás vágya húzódik meg. Nem a társadalmi igazságosság igénye, vagy az emberi faj nemesítésének a célja, hanem az a nagyon egyszerű tény adja a reprodukciós medicina lendületét, hogy a gyermekvállalás az egész világon, még a demográfiai problémákkal küzdő nyugaton is, a legtöbb ember életének természetes és jelentős része. Szülővé akarnak válni és gyermeket akarnak, ugyanúgy mint az őket megelőző generációk.

Akármennyire is kézenfekvő, a reprodukciós orvoslással kapcsolatos etikai viták eddig csak érintőlegesen foglalkoztak a ténnyel, hogy itt nem egyszerűen új élet létrejöttéről és a róla való gondoskodásról van szó, hanem itt valakik szülővé, valakik pedig gyermekké válnak. A témában született művek mintha a *Szép új világban* jellemző szégyellőséggel kerültké volna a szülő, apa, anya és gyermek szavakat, és csak kevés figyelmet szenteltek a reprodukciós medicina családi kapcsolatokat alakító hatására.

Ennek az oka a reprodukciós etika történetében keresendő, ami szorosán, de időben mégis kissé lemaradva követi az orvostudomány fejlődését. Időre van szükség ahhoz, hogy egy-egy új módszer lényegét és vonatkozásait átlássuk és megtaláljuk az erkölcsi vizsgálatához szükséges szókészletet. A reprodukciós etika sokáig csak az abortusz kérdéssel foglalkozott, ahol két kérdéskör állt a viták előterében. Az egyik vitatott probléma az emberi élet és az élethez való jog kezdete, a másik pedig a nők joga, hogy saját testük feletti rendelkezzenek, és a terhesség folytatásáról, vagy megszakításáról döntsenek. Amint az utcákon, úgy az etika területén is a pro-life (életpárti) és a pro-choice (döntéspárti) mozgalmak szekértáborai álltak kibékíthetetlenül szemben egymással.

A reprodukciós technikák fejlődésével azonban továbbra is ezek a kérdések határozták meg az etikai elemzést: az életvédelem és az autonómia szemüvegén keresztül nézték a fejlődést. Bármilyen fontosak legyenek azonban ezek a szempontok, a vitában elfoglalt központi szerepükkel az emberi kapcsolatok jelentőségét homályban tartották. Claudia Wiesemann erre mutat rá az embrió státuszával kapcsolatos vita példáján keresztül.⁵ Egyik oldal sem vette

⁵ WIESEMANN Claudia: *Von der Verantwortung, ein Kind zu bekommen. Eine Ethik der Elternschaft*. München, 2006. 14.

kellőképpen figyelembe, hogy itt nemcsak embrióról és terhességről, hanem mindig egy kapcsolatnak kibontakozásáról van szó. Az embrióval kapcsolatosan nemcsak az a lényeges, hogy mikortól individuum, vagy mikor ér el az agyfejlődés bizonyos szintjére, hanem az is, hogy gondoskodást és szeretetet igényel elsősorban annak a részéről, akit kis idő múlva talán édesanyjának nevezhet. Ennek a jelentősége akkor válik világossá, ha tudatosítjuk magunkban, hogy a terhességi konfliktus mögött alapvetően nem jogok ütközése, hanem egy különleges emberi kapcsolat krízise áll. Ha így szemléljük, akkor már nem az anya autonómiájának és az embrió élethez való jogának szembenállásával van dolgunk, hanem valódi emberi kapcsolatokkal, amelyben a szeretet, a felelősség és a gondoskodás, vagy ezek hiánya jelenik meg.

SZÜLŐK ÉS GYERMEKEIK A KÖZÉPPONTBAN

A következő oldalakon arra teszek kísérletet, hogy visszacsempészzem az emberi kapcsolatok szempontját a reprodukciós etikába. Az egyes fejezetekben újraolvasom a jelenleg tárgyalt nagyobb témákat, kezdve az embrió morális státuszától egészen a konkrét reprodukciós eljárások elemzéséig, a szülő-gyermek kapcsolat szemüvegén keresztül. Azért tartom fontosnak ennek a munkának az elvégzését, mert a gyermekvállalás középpontjában, legalábbis ideális esetben, a kapcsolat kell, hogy álljon. Úgy gondolom, hogy az emberek alapvetően nem azért vállalnak gyermeket, hogy a népszaporulatot megfelelő szinten tartsák, biztosítsák a jövőbeni nyugdíjukat, vagy adókedvezményt kapjanak. Nem is azért, hogy csak egyszerűen létezzen. Bár ezek a szempontok is belejátszhatnak egy-egy konkrét döntésbe, mégis leginkább arra vágynak, hogy szerethessék és gondoskodhassanak róla. Hiszen ha emberről beszélünk, akkor sohasem pusztán az emberi nem esetéről, hanem valakiknek a gyermekéről van szó. A mi világunk kontrasztját leginkább ez adja Huxley és Platón utópiáival szemben. Ezért kell feltenni azt a kérdést, hogy *a gyermeknemzésnek az orvostudomány fejlődésével megjelenő új lehetőségei miképpen formálják át a szülő és a gyermek közötti viszonyt és a rá épülő személyes kapcsolatot.*⁶

Ahhoz, hogy erre válaszolni tudjunk, tudatosítanunk kell magunkban azt, hogy mit jelent számunkra az az egyszerű tény, hogy *apától és anyától származunk*. A könyv olvasása során reményeim szerint világossá válik az olvasó számára, hogy ez nem valami járulékos információ az emberről, hanem olyan valóság, amely létünket alapjaiban határozza meg. Egyben pedig egy olyan korlát

⁶ A könyvben törekedtem arra, hogy különbséget tegyek a szülő-gyermek *viszony* és *kapcsolat* között. Az előbbit elsősorban strukturális vonatkozások, az utóbbit pedig inkább személyesség hangsúlyozására használom.

is, amelyet a reprodukciós medicina eddig nem tudott ledönteni. De vajon miben áll ennek a jelentősége? Mi következik abból, hogy az ember apától és anyától származik?

Látni fogjuk, hogy erkölcsi értelemben a legfontosabb következménye a *szülői felelősség*. Sajnos éppen a reprodukciós etikában maradt ez a téma hosszú ideig homályban. Pedig az utódainkért nem csak úgy nagy általánosságban vagyunk felelősek, hanem elsősorban szülőként. Az orvostechnológiai fejlődés azonban gyakran teszi kérdéssé azt, hogy kivel szemben és milyen módon vagyunk felelősek. Például beszélhetünk-e szülői felelőségről a laborban a mi ivarsejtjeinkből létrehozott, még csupán néhány sejtből álló embrióval szemben? Továbbá befolyásolhatjuk-e felelősen utódaink tulajdonságait, a nemüket, a fizikai és szellemi tulajdonságaikat, vagy éppen betegségekre való hajlamaikat? Felelős szülői magatartás-e, ha azért hozunk egy gyermeket a világra, hogy általa beteg idősebb testvérét megmentjük?

Nemcsak egyszerűen felelősek vagyunk azonban az utódainkért, hanem azt is akarjuk, hogy ezt a felelősséget mások el is ismerjék. Vállalni akarjuk a szülői felelősségünket. A reprodukciós technológiák azonban ma gyakran elbizonytalanítanak minket afelől, hogy *kit is kell szülőnek tekintenünk*. Például apának tekinthető-e egy spermadonor, vagy anyává válik-e a kilenc hónap alatt a béranya? A könyv végére reményeim szerint ezeket a kérdéseket illetően is közelebb kerülünk majd a válaszokhoz.

A jelen könyvnek azonban megvannak a maga korlátai is. Csalódni fognak azok, akik azt várják, hogy konkrét, egy-egy adott helyzetre vonatkozó és egyszerűen alkalmazható cselekvési normákat találnak. A következő fejezetek inkább a reprodukciós medicinával kapcsolatos problémátudat kialakítását szolgálják. A könyvben előre haladva az olvasóban tudatosul, hogy itt nem egyszerűen egy adott egészségi problémára, például a meddőségre, vagy az öröklődő betegségekre adott orvosi válaszokról van szó. A reprodukciós medicina ma elérhető lehetőségei és fejlődési iránya szorosan összefügg a társadalmi változásokkal és több szempontból is kérdéssé teszi személyes kapcsolatainkat és emberi identitásunkat is. A könyv akkor éri el a célját, ha az olvasóban további kritikus kérdések fogalmazódnak meg, a bioetikával foglalkozó gondolkodás pedig felismerik azt, hogy milyen lényeges szempontokról mondunk le, ha a szülő-gyermek kapcsolatnak nem adunk elég teret az élet kezdetével kapcsolatos vitákban.

A könyv a Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj⁷ keretében végzett kutatás nyomán születhetett meg. Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Kuratóriumnak, hogy kutatási témámat támogatásra érdemesnek tartotta. Hálával tartozom Dr. Cziglányi Zsolt rektor úrnak, hogy biztosította a kutatáshoz szükséges háttérrel, és Dobosi László igazgató úrnak, hogy egyéb kötelezettségeim alól nagylelkűen tehermentesített. Vértesi Lászárnak, hogy a kötetet a lehető legnagyobb figyelemmel gondozta és nagy türelemmel segített abban, hogy a szöveg olvasóbarát legyen. Köszönöm mindazoknak a kollégáknak és hallgatóknak, akik értékes kritikájukkal hozzájárultak a kutatás sikeréhez. Mindenekelőtt azonban feleségemnek és fiamnak, akik mellett minden nap megtapasztalhatom, hogy mit jelent felelős szülőnek lenni.

⁷ A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.